

Who is watching you?

Foucault, Orwell en Eggers over Discipline, toezicht en straf

Bachelorscriptie door Gina Fialka

INFORMATIE

Studentnummer: 352358

Opleiding: Wijsbegeerte van een Wetenschapsgebied

Leerstoelgroep: Praktische Filosofie

Begeleider: G.H. van Oenen

Adviseur: G.A.M. Groot

Aantal studiepunten: 10

Aantal woorden: 8550

Datum: Juli 2016

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
Inleiding.....	3
1. Discipline toezicht en straf	4
1.1 Inleiding	4
1.2 Samenvatting.....	4
Lijfstraf.....	4
Straf.....	5
Discipline	7
Gevangenis	9
2. George Orwell: 1984	11
2.1 Samenvatting.....	11
2.2 1984 en Discipline, toezicht en straf.....	13
3. Dave Eggers: The circle	16
3.1 Samenvatting.....	16
3.2 The Circle en Discipline, toezicht en straf.....	18
4. Psychologie.....	20
4.1 Inleiding	20
4.2 Posters.....	20
4.3 Anonimiteit.....	21
4.4 Foucault en psychologie.....	22
5. Conclusie	24
Bronvermelding	26

Inleiding

“Whenever you do a thing, act as if all the world were watching.” – Thomas Jefferson

In de huidige maatschappij staan privacy en openbaarheid van gegevens en data constant ter discussie. Dit gebeurt op internationaal niveau: denk aan het oprichten van WikiLeaks, maar ook de simpele burger houdt zich ermee bezig op persoonlijk niveau: Wat zijn die ‘cookies’ die worden opgeslagen als ik een website bezoek? Moet ik de webcam van mijn laptop afplakken (kijk eens rond in de gemiddelde collegezaal en zie hoe veel mensen dit doen)? Hoeveel weet Google van ons? Moet je dat nu wel op Facebook zetten, want misschien, eventueel, heb je over 10 jaar een baas die ziet dat je die foto hebt geplaatst en heeft dit negatieve gevolgen. Aan de andere kant, als je die foto niet plaatst, ziet niemand hoe leuk je het hebt. Gezien worden: vinden we dit nu prettig, of juist niet? Aan de ene kant klagen we constant over inbreuk op onze privacy, aan de andere kant willen we graag gezien worden en geeft een camera hier en daar ons een veilig gevoel.

Wat doet het met een mens, constant onder toezicht te staan? Voor Foucault is dit één van de belangrijkste mechanismen in een disciplinerende instelling. Het houden van toezicht, of de illusie dat er toezicht wordt gehouden, zorgt ervoor dat gevangenen zich (beter) gedragen. In de roman *1984* van George Orwell is toezicht een vorm van terreur: *“Big brother is watching you”*. In *The Circle*, een hedendaagse Orwellianse roman van Dave Eggers, wordt toezicht en openbaarheid juist gepredikt, alsof het ons tot een hoger niveau tilt. In de psychologie is allerlei onderzoek gedaan naar het vertonen van sociaal wenselijk gedrag en de invloed die gezien worden hierop heeft.

In deze scriptie zal allereerst Discipline, toezicht en straf van Michel Foucault uiteen worden gezet. Na een beschrijving te hebben gegeven van dit werk, zal de theorie worden verbonden aan de twee voorgenoemde romans, *1984* en *The circle*. Om te bekijken of de wetenschap een achtergrond kan bieden voor deze werken, worden enkele artikelen uit de psychologie besproken. Hierop zal een bespreking van de bevindingen volgen met een antwoord op de vraag: wat is het effect van toezicht op menselijk handelen?

1. Discipline toezicht en straf

1.1 Inleiding

Foucault begint zijn boek *Discipline, toezicht en straf* met een intense beschrijving van de schuldbelijdenis van Damiens, die in 1757 trachtte Lodewijk XV te vermoorden en later dat jaar schuldig werd bevonden aan een poging tot regicide, waarin deze wordt gemarteld en gevierendeeld. Lijfstraffen en publieke marteling zijn tot het einde van de achttiende eeuw geen ongewoon verschijnsel. Vanaf de negentiende eeuw is er echter –in de Westerse wereld althans- geen spoor meer van te bekennen. Deze verandering wordt allereerst voortgebracht doordat straf steeds minder een schouwspel werd en de uitvoering daarvan steeds meer achter de schermen plaatsvond. Waar voorheen lijfstraffen zo zwaar moesten zijn dat misdaad werd voorkomen, zou vanaf nu de dreiging van de straf moeten volstaan: in theorie zijn die straffen er dus nog wel, maar men hoopt dat ze zo afschrikwekkend zijn, dat ze niet ten uitvoering hoeven te worden gebracht. Dit heeft als gevolg dat het lichaam geen hoofdonderwerp van straf meer is en enkel nog dient als middel om de ziel te hervormen. Waar voorheen de straf focuste op wreking, ligt de nadruk nu op het heropvoeden. Men richt zich op de wil en het karakter van de misdadiger: niet de misdaad maar de ‘ziel’ van de delinquent moet berecht worden. Niet alleen de rechter is hiermee gemoeid, maar ook andere specialisten zoals ambtenaren en psychologen, die functioneren als strafadviseurs. Het moderne strafrecht zit vol niet-juridische elementen. Het doel van dit boek is een correlatieve geschiedenis te geven van de moderne ziel en van een nieuwe rechtsprekende macht. Er volgt een uiteenzetting over de lijfstraffen, hervormde straf, discipline en de gevangenis.

1.2 Samenvatting

Lijfstraf

Om tot lijfstraf gerekend te worden, moet de straf in kwestie volgens Foucault aan een aantal voorwaarden voldoen. (1) Allereerst moet zij een bepaalde hoeveelheid lijden veroorzaken. (2) Het produceren van dit lijden is niet willekeurig, maar aan regels gebonden en afgestemd op de misdaad. (3) De lijfstraf is onderdeel van een ritueel en moet daarom (a) goed zichtbaar zijn op het slachtoffer en (b) vanaf de kant van justitie opzienbarend zijn. Het

verloop van de aanklacht en verkrijgen van bewijs werd in het geheim voltrokken. De tortuur heeft hier, alvorens de straf is vastgesteld, een belangrijke rol: ze assisteert in het verkrijgen van een bekentenis. Nadat het vonnis is geveld, moet de straf worden voltrokken, waarbij de schuldige zelf zijn veroordeling moet afkondigen en de bekentenis wordt geënceneerd, waarna de lijfstraf ten uitvoering wordt gebracht. Het doel van deze straffen is meerledig: Allereerst om misdaad en proces openbaar te maken. Ook om te laten blijken dat het onderzoek en de marteling die daarbij het onderzoek ondersteunde hun effect hebben gehad. Een belangrijkere functie van de lijfstraf is genoegdoening aan de koning, aangezien een misdaad altijd jegens hem is gepleegd. Tevens heeft de straf een exemplarische functie: er moet een duidelijke relatie zijn tussen misdaad en straf, waarbij de hevigheid van de straf moet afschrikken (in de hoop verdere misdaad bij anderen te voorkomen). Het volk heeft een dubbelzinnige rol bij de lijfstraffen. Aan de ene kant als toeschouwer, verafschuwd door de straf maar gerustgesteld door het feit dat het recht zegeviert. Aan de andere kant als deelnemer, door zelf deel te nemen aan het geweld, als blijk van loyaliteit aan de vorst. De keerzijde hiervan is dat het volk in opstand kan komen als het een terechtstelling onrechtvaardig acht. De lijfstraffen kunnen (dus) een averechts effect hebben in de zin dat niet de soevereine macht, maar de solidariteit van het volk wordt versterkt.

Straf

Vanaf de tweede helft van de 18^e eeuw komen er protesten tegen de lijfstraffen op. Foucault bespreekt de hervormingsbeweging en hun ontevredenheid over de macht en rol van de vorst binnen het strafrecht. Voortaan zou er op een andere manier moeten worden gestraft, niet zo zeer uit humanitaire overwegingen, maar voornamelijk omdat het onrecht dat de misdadiger de soeverein heeft aangedaan niet meer maatgevend was. Het streven naar hervorming is dan ook het veranderen van strafrechtelijke procedures en tevens het verminderen van economische en politieke kosten.

Gedurende het Ancien Régime bestonden in iedere sociale laag van de samenleving bepaalde misdaden waarbij men een oogje toe kneep. De wet moest (volgens de hervormers) dan ook beter worden nageleefd: de samenleving als geheel moet het recht hebben te straffen om zich te verdedigen (i.t.t. als wraak van de soeverein). Om de straffende macht te versterken, hanteren de hervormers een zestal grondregels. Als er aan een misdaad, die wordt gepleegd omdat ze loont, een gevolg wordt verbonden met een iets groter nadeel voor de misdadiger, zal de misdaad haar aantrekkelijkheid verliezen. Zo hoeft men niet zwaarder te

straffen dan nodig is om het plegen van een misdaad voorkomen (regel van kleinste hoeveelheid). Daarnaast moet de straf worden ingeprent in de verbeeldingskracht van de samenleving: deze moet zo afschrikwekkend zijn, dat het werkelijk uitvoeren ervan niet meer nodig is (toereikende idealiteit). Straffen moeten vooral effect hebben op mensen die nog geen misdaad hebben begaan, zodat zij ervan worden weerhouden de misstap überhaupt te begaan (secundaire effecten). Duidelijk moet zijn dat de straf onvermijdelijk volgt op de misdaad (regel van volstreckte zekerheid), met als implicatie dat strafrechtelijke procedures openbaar moeten zijn en de vorst af moet zien van zijn gratierecht. Om dit mogelijk te maken, is een algemeen regime van waarheid vereist, waarin wetenschappelijke bewijsvoering van groot belang is (regel van de algemeen erkende waarheid)¹. De laatste regel is die van optimale specificatie: er moet een wetboek komen waarin iedere mogelijke misdaad vermeld staat, inclusief de bijpassende straf(fen).

Uit deze regels volgt het principe van straf dat de vorm krijgt van dwangarbeid, de ideale straf die zowel zichtbaar is voor iedereen als ook het collectief belang dient. Een bijkomend kenmerk is dat men later deze arbeid gaat afstemmen op de misdadiger in de zin dat het werk wat hij moet doen, laat zien wat voor misdaad hij heeft begaan. Deze vorm van straffen is een tussenstap tussen de oude lijfstraffen en het latere gevangenisregime: ze vindt wel plaats in de openbaarheid, maar is nog steeds op lichaam en publiekelijke vernedering gebaseerd.

De voorloper van de gevangenis, aldus Foucault, is het tuchthuis, een instelling waarin het heropvoeden van de 'bewoners' centraal staat. Daarbinnen is men gebonden aan een strikt dagrooster waarin verplichte arbeid de hoofdrol speelt. De duur van de straf hangt af van het gedrag van het individu gedurende zijn verblijf. Vanaf de zeventiende eeuw verschijnen er steeds meer van dit soort instellingen, waarin constant toezicht en heropvoeden centraal staan.

Hoe is van hieruit de gevangenis geboren, en vooral: waarom heeft dat nieuwe systeem de overhand gekregen? Dit komt voort uit de ontwikkeling van een nieuwe techniek, verspreid over verschillende branches: de discipline.

¹ Hoewel dit streven er is, wijkt de bewijsvoering nog sterk af van wetenschappelijke bewijsvoering.

Discipline

Lange tijd werden soldaten geselecteerd op basis van bepaalde eigenschappen. Vanaf de 18^e eeuw komt hier verandering in: de mens wordt gezien als een maakbaar, als dresseerbaar object: de mens als machine. Disciplineren gaat langzaam aan gelden als algemene formule voor beheersing, terwijl zij groeit in verschillende soorten instellingen (leger, school, ziekenhuis). Er zijn een aantal essentiële technieken, die in al deze instellingen zijn te vinden. Allereerst zorgt de discipline voor een ruimtelijke indeling van individuen. Er zijn functiegebonden locaties, men kan worden ingedeeld in rangen, toegewezen plekken en eventueel afgeslotenheid van de rest. Deze elementen stellen de discipline in staat ruimtes op te zetten waarin de ongeordende, zelfs gevaarlijke massa wordt omgetoverd tot een beheersbare veelheid. Een andere techniek is het uitvoeren van controle op activiteiten binnen de instelling, zoals het hanteren van een strikt dagrooster (een oud concept dat al in kloosters werd gebruikt). Ook worden handelingen ontbonden in elementen, zodat lichaam en handeling op elkaar kunnen worden afgestemd in combinatie met een temporeel element. Dit maakt een positieve economie mogelijk, waarin iedere fractie van een moment zo intensief mogelijk kan worden gebruikt, waardoor uiteindelijk maximale effectiviteit en snelheid met elkaar samenvallen. Het lichaam wordt beheerst door oefening en gemanipuleerd door gezag. Ook op individueel niveau wordt een indeling gemaakt, bijvoorbeeld in segmenten van vooruitgang of vordering. Individuen krijgen een bepaalde rangschikking ten opzichte van andere individuen, waardoor men met elkaar vergeleken kan worden en van een enkel individu de voortgang kan worden bijgehouden door de tijd heen. Het laatste disciplinaire mechanisme is de compositie van krachten: de elementaire delen moeten strak zijn gearrangeerd als tandwielen in een uurwerk. De krachten worden zo gebundeld dat individuele lichamen vervangbare elementen zijn die optimaal kunnen worden samengesteld voor het beste, meest efficiënte resultaat.

De disciplinerende macht gebruikt een aantal instrumenten om haar individuen te ‘dresseren’. Gedurende de klassieke periode² wordt er een raster van toezicht gevormd door het verrijzen van allerlei soorten observatoria. Met deze ontwikkeling waarin men het belang van toezicht meer en meer gaat inzien, ontstaat een ruimtelijk, een architectonisch probleem. Waar het er voorheen enkel om ging de vorst zichtbaar te maken, is het nu juist van belang

² De klassieke periode is een tijdperk dat Foucault onderscheidt van de 17^e tot en met de 18^e eeuw. Hij plaatst dit tussen de Renaissance en de Moderne Periode, die aanvangt met de 19e eeuw.

de kleine, onbelangrijke burger zo veel mogelijk uit de coulissen te halen. De architectuur moet een middel worden om de interne controle te regelen en het toezicht te waarborgen. In de meest ideale situatie is alles te allen tijde in één oogopslag te overzien, vanuit een centraal punt. Het toezicht moet specifiek en functioneel worden gemaakt en wordt hiërarchisch ingedeeld, zodat ook de toezichthouders onder controle staan. In dit instrument zien we dat de macht geen geweld of dwang meer uitoefent, maar juist op passieve wijze haar ondergeschikten in het gareel houdt.

Toezicht houden heeft enkel nut als er tevens voorschriften zijn voor het gedrag van de geobserveerden en als bepaalde gedragingen strafbaar zijn: er moet een norm zijn voor het gedrag. In de disciplinerende instelling is alles wat valt onder ‘non-conformiteit’ strafbaar, dat wil zeggen, alles buiten de normale orde van de dag. De straf is er om dergelijke afwijkingen in te perken, en geldt als oefening: *“straf wreekt niet de geschonden wet, maar herhaalt haar met klem”*. Aan de hand van de normaliserende sanctie kan door toezichthouders een indeling gemaakt worden in betere en mindere individuen. De disciplinerende macht straft niet omwille van boetedoening, maar normaliseert en dwingt tot uniformiteit.

In het onderzoek³ komen het hiërarchische toezicht en de normaliserende sanctie samen, waardoor individuen gedifferentieerd kunnen worden en op toepasselijke wijze beloond of gestraft worden. Hierdoor worden ondergeschikten verplicht tot zichtbaarheid, terwijl de macht, die van oudsher juist het zichtbare element was, verborgen blijft. Het onderzoek hanteert nieuwe administratieve technieken, waarbij een beschrijving van kenmerken en eigenschappen van individuen worden vastgelegd. Deze documentatie is bruikbaar als signalement, identificatie en kan worden ingezet om bijvoorbeeld mensen op te sporen.

Panoptisme: Foucault voert een stad, getroffen door de pest, aan als ultiem moment waarop wordt overgeschakeld van de alledaagse, stedelijke chaos naar disciplinerende macht: hierin ontstaan disciplinerende voorzieningen uit angst voor deze ziekte. Er wordt een avondklok ingesteld, mensen moeten in hun huizen blijven, er is een duidelijke indeling binnen de stad van gevarenszones en er wordt in de gaten gehouden welke burgers tekenen

³ In de Nederlandse vertaling van DTS wordt dit het ‘examen’ genoemd. Het gaat hier om toetsen, examens, onderzoeken in het algemeen.

van pest (lijken te) vertonen. Deze voorzieningen worden later gaande gehouden in allerlei technieken en instellingen, zoals ziekenhuizen, scholen, het leger, waarin onderscheid wordt gemaakt tussen groepen (normaal-abnormaal, gezond-krankzinnig, etc.) en zij gemeten, gecontroleerd en verbeterd worden.

Bentham's panopticum is het ultieme bouwwerk, de architectonische uitvoering van de disciplinerende macht. Het is een ringvormig gebouw met in het midden een toren met ramen die uitkijken op alle onderkomens of cellen. In iedere cel zit een raam, waardoor er een tegenlicht ontstaat en de gevangenen continu te observeren zijn. Het gebouw is zo opgezet dat één bewaker alles kan overzien, maar zelf niet gezien kan worden. Hieruit volgt dat de gevangene nooit weet of en wanneer hij geobserveerd wordt. Zo wordt de disciplinerende macht een onpersoonlijk, niet individueel gebonden kracht die zelfs functioneert zonder dat er daadwerkelijk iets wordt gedaan. Het belangrijkste effect van de panoptica is dat de gedetineerde bewust wordt gemaakt van zijn permanente zichtbaarheid, waardoor de macht automatisch kan functioneren. De machtsituatie wordt als vanzelf in stand gehouden. Bentham heeft als principe gesteld dat de macht zichtbaar maar ondoorzichtig moet zijn: zichtbaar in de zin dat de gevangene constant het silhouet van de hoge toren ziet, ondoorzichtig in de zin dat de gedetineerde nooit weet of er naar hem gekeken wordt. De machtsbetrekking wordt (door de onderdanen) verinnerlijkt, waardoor je zou kunnen spreken van zelfonderwerping.

Gevangenis

Rond 1800 gaat de gevangenis de basis vormen van het strafstelsel. Dit berust op de aanname dat vrijheid een goed is dat men koestert en dat het afnemen hiervan voor iedereen gelijk effect heeft, wat dit de meest egalitaire straf maakt. Bovendien heeft het het voordeel dat niet alleen het slachtoffer wordt gewroken, maar de gehele samenleving (de misdaad is negatief voor de gehele maatschappij), omdat de gevangenisstraf (in tegenstelling tot de lijfstraf) niet louter focust op genoegdoening, maar ook op heropvoeding.

De gevangenis moet dienen als een reformatorium dat individuen transformeert en moet daarom in allerlei opzichten een compleet omnidisciplinerend apparaat zijn. Er moet een integrale hercodering van het bestaan plaatsvinden, die fundamenteel verschilt van enkel vrijheidsberoving. Zo worden gevangenen verplicht tot arbeid (om orde en regelmaat te leren) en kunnen zij, afhankelijk van hun gedrag, eerder vrijgelaten worden.

Vanaf het punt waarop de gevangenis meer is dan detentie, komt men in het disciplinerende deel van de straf. Deze disciplinerende toevoeging heet het ‘penitenciaire’, waarmee wordt bedoeld op de innerlijke hervorming van de delinquent. In de penitenciaire inrichting wordt de wetsovertreder vervangen door de ‘delinquent’, die zich van de wetsovertreder onderscheidt doordat hij niet enkel door zijn daad wordt gekarakteriseerd: hij bestaat ook los van zijn misdaad.

Foucault beschrijft dat criminaliteit onder het volk vanaf 1800 nieuwe dimensies krijgt. Zo heerst er een meer politieke strijd, maar ook op sociaal vlak ontstaat wrevel: het volk ageert tegen de wet en de klasse die haar oplegt. Er ontstaat angst voor het proletariaat en men krijgt steeds meer het idee dat criminaliteit niet een eigenschap is die in iedere laag van de samenleving bij bepaalde individuen voorkomt: Criminaliteit is de exclusieve eigenschap van de onderste maatschappelijke klasse. Zo beschouwd is het hypocriet of naïef te geloven dat de wet voor iedereen is gemaakt en in naam van iedereen. Zo bestraft de ene klasse de andere, die bij gebrek aan middelen en opvoeding niet in staat zijn om binnen de grenzen van de wet te blijven. Zelfs de taal van de wet, die universeel hoort te zijn, is inadequaat.

Het ontstaan van de moderne gevangenis gaat hand in hand met de ontwikkeling van politieke controle. Er is georganiseerd toezicht op de bevolking en tevens specifiek toezicht op in vrijheid gestelde misdadigers. Hiervoor is het politieke apparaat afhankelijk van de gevangenis, waar alle informatie is vergaard en opgeslagen.

Foucault eindigt zijn boek met het kiezen van een tijdstip voor de voltooiing van de gevangenis als systeem, te weten 22 januari 1840: de datum waarop de landbouwkolonie van Mettray officieel werd geopend. Dit is de meest intensieve vorm van disciplineren en in dit model concentreren zich zo’n beetje alle dwingende technologieën van gedrag. De groepen waarin de gedetineerden worden verdeeld, zijn gebaseerd op vijf modellen tegelijk: het gezinsmodel, het legermodel, het werkplaatsmodel, het schoolmodel en het gerechtelijke model. De meest gangbare straf is cellulaire opsluiting; “in een cel waar met zwart op de muren staan geschreven ‘God ziet U’.”

2. George Orwell: 1984

War is peace --- freedom is slavery --- ignorance is strength

2.1 Samenvatting

1984 is een roman van George Orwell, die hij in 1948/1949 schreef als reflectie op de politieke situatie van de tijd: een tijd waarin de Sovjet Unie en het nazisme sterk aanwezig waren geweest. Dergelijke totalitaire samenlevingen wekten afgrijzen bij hem op, maar werden op dat moment door onder andere verschillende intellectuele Amerikanen nog verdedigd. Wat hij wilde laten zien in dit boek, is hoe de wereld er 35 jaar later uit zou *kunnen* zien wanneer men niet in opstand zou zijn gekomen tegen het totalitarisme.

De wereld zoals wij die kennen, bestaat in het boek niet meer. Er is Eurazië, Oostazië en Oceanië, waarin zich Luchtstrook 1 met Londen als hoofdstad bevindt. Er heerst al jaren een voortdurende oorlog met één van de twee Azië's, waardoor Londen constant onderhevig is aan bombardementen. Dit is de wereld, de stad, waarin Winston Smith leeft. Deze wordt geregeerd door de Partij, met Big Brother aan het hoofd. Winston werkt bij één van de vier ministeries, waarvan de naam steeds het antoniem is van de daadwerkelijke functie: het Ministerie van Waarheid, waar hij in opdracht aanpassingen maakt in de teksten in krantenarchieven. Binnen dit ministerie wordt toezicht gehouden op alle vormen van informatie: schoolboeken, nieuwsberichten, vermaak maar ook geschiedenis. Daarnaast zijn er het Ministerie van Liefde, gericht op toezicht, arrestaties en straf, het Ministerie van Overvloed, wat zich bezig houdt met de verdeling van goederen, en het Ministerie van Vrede, gericht op oorlogvoering. De ideologie van de Partij is Ingsoc, wat in Newspeak, de officiële taal, staat voor Engels Socialisme.

Er lijkt een redelijk vast dagrooster te zijn, met werktijden, momenten voor recreatie maar ook sport. Iedereen (behalve de onderste laag van de bevolking, de proles⁴) wordt op ieder moment van de dag in de gaten gehouden door de 'telescreens', die in ieder huis hangen. Deze zenden niet uit, maar ontvangen beelden vanuit de huizen. Je weet nooit op welk moment iemand van de 'Thought Police' meekijkt naar wat je doet, of meeluistert naar

⁴ Afgeleid van proletariaat

wat je zegt. Dit is niet het enige waar Winston voor moet uitkijken: alle burgers, zelfs kinderen, zijn erop ingesteld afwijkend gedrag te rapporteren. In dit totalitaire regime valt onder ‘afwijkend’ vrijwel alles wat niet het aanbidden van Big Brother is.

Vanaf het begin van het verhaal is duidelijk dat Winston geen aanhanger is van de Partij. Hij vraagt zich af hoe Engeland er vroeger uit zag (iets wat niet meer te achterhalen is), observeert iedereen op zijn werk om te bepalen of ze hem wel of niet zouden kunnen verraden en moet constant bedacht zijn op zijn mimiek, zodat hij zichzelf niet verraaft. Hij koopt een dagboek in een winkel van een prole; in hun wijken is weinig controle. In de blinde hoek van de telescreen in zijn huis schrijft hij hierin:

*“DOWN WITH BIG BROTHER
DOWN WITH BIG BROTHER
DOWN WITH BIG BROTHER
DOWN WITH BIG BROTHER”*

Hiermee maakt hij zich schuldig aan ‘thoughtcrime’, een daad waar doodstraf op staat.

Op zijn werk loopt een jonge, knappe vrouw, Julia, die zich op het eerste gezicht volledig in lijkt te zetten voor de Partij: Winston haat haar. Tot zij op een dag hem een briefje overhandigt om haar liefde voor hem te tonen. Er begint een affaire (een strafbaar feit op zich) en samen bespreken ze hun vijandigheid ten opzichte van Big Brother. Ze huren een kamer in de winkel waar Winston zijn dagboek heeft gekocht en lange tijd is dit hun geheime, veilige ontmoetingsplaats, zonder telescreen. Ze worden na een tijd benaderd door O’Brien, een collega, die ze uitnodigt om naar zijn huis te komen, waar ze een opstand tegen Big Brother bespreken. O’Brien blijkt al lang in het Verzet te zitten en geeft het stel het boek van Goldstein, de leider van het verzet.

Zowel O’Brien als de eigenaar van de winkel waar de kamer wordt gehuurd blijken echter spionnen te zijn. Winston en Julia worden, afzonderlijk van elkaar, opgepakt en meegenomen naar het Ministerie van Liefde, alwaar zij worden gemarteld door O’Brien zelf. Eerst gaat het enkel om informatie die Winston heeft en de negatieve gedachten die hij jegens Big Brother heeft. Het doel is echter hem volledig te breken en een mak, volgzzaam schaap van hem te maken. Na een lange tijd van marteling, indoctrinatie en steeds opvoeren van de straf, knapt Winston echt en roept hij of ze Julia deze straf kunnen laten ondergaan, en hem in ruil daarvoor sparen.

Winston wordt vrijgelaten maar is na dagen marteling niet meer hetzelfde. Het is duidelijk dat hij eigenlijk niet meer functioneert en weinig anders meer kan dan drinken en meegaan in alles wat de Partij van hem wil. Hij ontmoet Julia nog eens, die vertelt dat zij ook hem verraden heeft: ze voelen niets meer voor elkaar, behalve de gedeelde liefde voor Big Brother.

2.2 1984 en Discipline, toezicht en straf

Het eerste dat opvalt in relatie tot *1984*, is dat Foucault al in zijn inleiding beschrijft dat lijfstraffen iets zijn van het verleden, de gevangenis is de straf van deze tijd (d.w.z. vanaf de negentiende eeuw). Orwell kiest er juist voor om een wereld te beschrijven waarin gevangnissen geen plaats hebben en publieke marteling aan de orde van de dag is: een duidelijke regressie van de samenleving. In het totalitaire regime dat hij beschrijft is van menselijke beschaving niets terug te zien. Er is geen sprake van samenleven, maar veeleer van co-existeren: de middenklassers ‘verraden’ (of: rapporteren) elkaar zodra er ook maar een verkeerde blik op het gezicht van hun buurman staat. Iemand die wordt opgepakt krijgt geen eerlijk, strafrechtelijk proces: hij of zij verdwijnt simpelweg als de misdaad erg genoeg was. Zo niet, belandt diegene op een plein om verbrand, gemarteld of te schande te worden gemaakt en hiermee als voorbeeld te dienen voor de anderen. Foucault beschrijft de rol van het volk bij lijfstraffen als dubbelzinnig: als toeschouwer en als deelnemer. In *1984* zijn er kinderen die hun ouders smeken om naar de executies te gaan kijken en evengoed schreeuwt iedereen tegen de nog levende misdadigers, niet eens om loyaliteit te laten blijken aan Big Brother: ze zijn zo loyaal, dat ze dit zelf niet meer door hebben. Foucault noemt echter ook een mogelijk averechts effect van deze straffen: de kans dat het volk in opstand komt tegen de Partij. Hoewel er, zoals Winston, een klein groepje mensen is dat dit graag zou willen: de boven en middenklasse van zijn Londen doen dit niet: *“If there is hope, Winston writes, it lies in the proles.”*

Deze ‘proles’ hebben een bijzondere status in de samenleving die Orwell beschrijft: ze vallen niet geheel buiten de wet, maar worden weinig gecontroleerd, hebben geen verplicht ritme en er hangen geen ‘telescreens’ in hun huizen. In DTS⁵ wordt dit in het hoofdstuk over straf besproken als ongelijkheid in de wet, zoals gedurende het Ancien Régime, waarbij

⁵ Discipline, toezicht en straf

bepaalde klassen in de samenleving en bepaalde strafbare feiten niet werden gecontroleerd. Opnieuw is dit een gelijkenis die te vinden is voordat het strafrecht is hervormd. Om hier verandering in te brengen, stellen de hervormers (aldus Foucault) een aantal grondregels voor, waarvan één in het bijzonder interessant is: namelijk de regel van de algemeen erkende waarheid. Zoals kenmerkend voor een totalitair regime, is er in het Londen van Winston niet zoiets als waarheid: "*Freedom is the freedom to say that two plus two make five. If that is granted, all else follows.*" De gehele samenleving draait op leugens, die constant worden overschreven door nieuwe leugens. Dit roept, bij de kritische mens, vragen op (zoals ook bij Winston): maar juist het hebben van kritische gedachten ten opzichte van het regime is strafbaar. Zó strafbaar, dat er een woord voor is, '*Thoughtcrime*', en een speciale eenheid om dit te detecteren, '*Thought police*'.

Uit bovenstaande blijkt dat Orwells boek voornamelijk een terugbrengen van een pijnlijk verleden naar het heden is maar het presenteert zich als een toekomst: een doemscenario, voor als de maatschappij niet snel wakker werd en zich zou gaan verzetten tegen de totalitaire regimes. Als we Foucault mogen geloven, had de maatschappij al lang voorbij al deze gruwelen moeten zijn. Maar er zijn ook punten waarop de roman wél overeenkomt met DTS. Als er namelijk iets is dat niet ontbreekt in de samenleving in 1984 is het wel discipline: iedere plek, ieder gebouw heeft een functie, het werk is nauwkeurig opgedeeld en onderverdeeld en persoonlijke prestaties worden goed bijgehouden. Alles is op elkaar afgestemd, en uit het constant laten verdwijnen van 'misdadige' individuen blijkt wel hoe vervangbaar zij zijn. Ieder mens is slechts een tandwiel in de machine, en als dit tandwiel breekt zijn er genoeg reserves om deze te vervangen.

De disciplinerende macht heeft een raster van toezicht gevormd: van bovenaf is er de 'Inner Party' en de 'thought police', maar een nog belangrijker toezichtsmechanisme zijn de 'telescreens'. Vergelijk links een passage uit *1984*, rechts uit DTS:

“There was of course no way of knowing whether you were being watched at any given moment. How often, or on what system, the Thought Police plugged in on any individual wire was guesswork. It was even conceivable that they watched everybody all the time.”

“... Dat de macht zichtbaar maar ondoorzichtig moet zijn. Zichtbaar – onophoudelijk ziet de gedetineerde het silhouet voor zich van de hoge centrale toren van waaruit hij wordt bespied. Ondoorzichtig – de gedetineerde mag nooit weten of er daadwerkelijk naar hem gekeken wordt, maar moet ervan doordrongen zijn dat dit te allen tijde mogelijk is.”

Hoewel Foucault hier doelt op een bepaalde architectuur, zoals Bentham die voorschrijft voor het panopticum, is de vergelijking vrij duidelijk, hoewel er in 1984 technologie voor wordt gebruikt in de vorm van televisieschermen. Het brengt hetzelfde effect teweeg. Een andere manier waarop dit gevoel van constant toezicht wordt verzorgd, is doordat er overal in de stad grote posters hangen met het gezicht van Big Brother en als onderschrift *“Big Brother is watching you”* (op deze poster komen we later terug in het hoofdstuk over psychologie). Ook Foucault beschrijft: *“De parastrafrechtelijke instelling die geen gevangenis mag zijn, culmineert toch in een cel waar met zwart op de muren staat geschreven: God ziet U.”* (Foucault, 2010, 410). Deze toeziende macht blijft, als ze al echt is, netjes verborgen achter schermen en posters. De ondergeschikten zijn verplicht tot zichtbaarheid maar de macht, hoewel duidelijk afgebeeld, blijft verborgen.

3. Dave Eggers: The circle

Secrets are Lies --- Sharing is caring --- Privacy is theft

3.1 Samenvatting

The Circle, een Orwelliaanse roman van Dave Eggers, is een reflectie op de moderne communicatietechnologieën en hoe deze onze privacy beïnvloeden. De hoofdpersoon is Mae(beline) Holland, een meisje van in de 20, die via een vriendin is aangenomen bij The Circle, een technologiebedrijf dat wordt gerund door de “Three Wise Men”, met daaronder een hechte groep van managers die “the Gang of 40” worden genoemd. Het bedrijf streeft naar een monopolie op alle sociale media waarin alle functies van Facebook, Twitter, Youtube, Google etc. zijn samengevoegd. Klanten maken een identiteit aan, een TruYou, waarmee ze toegang hebben tot alles op het internet en nooit meer verschillende accounts met verschillende wachtwoorden hoeven aan te maken. *The Circle* geeft toegang tot alles: “*All that happens must be known*”, luidt de slogan. Technologische ontwikkelingen en het steeds ontwerpen van nieuwe dingen is van groot belang voor het voltooien van de ‘cirkel’: het uiteindelijke doel is totale transparantie. Hiertoe worden SeeChange camera’s geïntroduceerd: kleine, haarscherpe camera’s die de drager zonder moeite mee kan nemen. Hiermee kan de hele wereld live meekijken met alle bezigheden die de desbetreffende persoon onderneemt.

In het bedrijf heerst een Google-achtige sfeer wat betreft arbeidsomstandigheden. Er zijn lounges, feesten, alternatieve manieren om tot rust te komen of juist creativiteit op te wekken. Op de ‘campus’ zijn slaappleatsen, voor wie zo in zijn werk op gaat dat de werkdag tot in de late uren doorgaat. Er is een intern chatsysteem waarmee de werknemers constant met elkaar communiceren en de gemeenschap onderhouden.

Mae (en de lezer met haar) zijn in eerste instantie volledig verliefd op het bedrijf en alles wat dit omvat. Op de eerste pagina begint dit al met “*My God, Mea thought, it’s heaven*”. Ze begint onderaan de ladder, bij de klantenservice, waar klanten continu in contact zijn met medewerkers van het bedrijf. Van iedere afgehandelde klant krijgt ze een beoordeling op een schaal van 100, die gemiddeld niet onder de 95 mag komen. Het klantcontact is bijzonder informeel en intensief, maar Mae is bereid zich volledig in te zetten. Naast het onderhouden van goed contact met de klanten, is een sterke band met collega’s van

groot belang. Hoe langer ze er werkt, hoe meer ze betrokken raakt bij haar werk en haar collega's. Zo ontmoet ze op één van de feestjes Francis, waar ze gedurende de rest van het boek een knipperlichtrelatie mee heeft. Later ontmoet ze een andere man, Kalden, die een mysterieuze functie heeft binnen het bedrijf.

De vader van Mae is ernstig ziek. *The Circle* voorziet natuurlijk haar werknemers van uiterst goede medische zorg en verzekering (bijvoorbeeld door middel van een armband die constant allerlei medische gegevens verzamelt) maar biedt dit in een enkel geval ook aan directe familie van haar werknemers aan. Er valt een last van de schouders van Mae en haar ouders. Om de gemeenschap te betrekken bij de ernstige ziekte van de vader van Mae, worden er een SeeChange camera's geïnstalleerd in het ouderlijk huis. Dit wordt enige tijd als prettig ervaren, omdat er veel steun komt van allerlei kanten.

Mae is inmiddels hogerop gekomen binnen het bedrijf en mag allerlei nieuwe gadgets uitproberen. Zo is zij één van de eerste werknemers die fulltime live gaat, door 24/7 met een SeeChange camera rond te lopen. Dit geeft de hele gemeenschap, iedereen met internet, toegang tot haar dagelijks leven. Ze is levende, wandelende propaganda van de slogans "Secrets are Lies", "Sharing is caring" en "Privacy is theft". Haar grootste taak wordt vanaf nu het rondleiden van haar volgers over de campus en het inspelen op de wensen die zij haar toezenden. Voor zover Mae nog enige twijfel had over het belang van het elimineren van privacy, is dit nu compleet verdwenen.

Dit in tegenstelling tot bij Mercer, de ex van Mae en tevens haar grootste antagonist. Hij is fel tegen het publiekelijk maken van alle gebeurtenissen, en helpt haar ouders uiteindelijk met het afplakken van de camera's die in hun huis hangen. De volgers van Mae krijgen dit (natuurlijk) allemaal mee, waarop zij zich moet verantwoorden voor het gedrag van haar familie. Ze probeert Mercer te overtuigen van haar standpunten, maar hij trekt zich steeds verder terug tot op het punt dat hij zich wil terugtrekken uit de samenleving en ergens afgezonderd wil gaan leven. Uiteindelijk leidt dit tot een achtervolging, aangestuurd door Mae, waarbij Mercer om het leven komt.

Inmiddels heeft Mae een goede band met één van de Three Wise Men, Eamon Bailey, en dus een hogere status binnen *The Circle*. Ook heeft ze Kalden al meerdere malen gezien, al weet ze nog steeds niet wie hij is. Het verhaal wordt intenser vanaf het moment dat Mercer overlijdt. Zo eindigt Annie, de vriendin die haar had aangenomen, in het ziekenhuis als gevolg van haar werkzaamheden bij *The Circle*. Als lezer ga je steeds meer inzien dat de

utopie van *The Circle* meer weg heeft van een dystopische totalitaire droom, één waar Mae onvoorwaardelijk in gelooft: ze lijkt volledig gehersenspoeld. Hoewel ook Mae hiervoor expliciet wordt gewaarschuwd door de mysterieuze Kalden, de oorspronkelijke oprichter, die stelt dat constant toezicht niet goed is en privacy in het digitale tijdperk van groot belang is, ziet zij dit niet in. Ze verraadt hem met als gevolg dat hem het zwijgen wordt opgelegd. Het boek eindigt met een bezoek van Mae aan het ziekenhuis waar Annie in coma ligt, waarbij ze zich hoopvol afvraagt hoe lang het nog zal duren tot de gedachten van individuen kenbaar en publiek zullen zijn: *“the world deserves nothing less and will not wait”*.

3.2 *The Circle en Discipline, toezicht en straf*

Hoewel de sfeer in *The Circle* niet direct hetzelfde gevoel opwekt als *1984* of *DTS*, zijn er wel degelijk vergelijkingen te trekken, beginnend bij het constante toezicht dat vanaf allerlei kanten duidelijk aanwezig is. Er heerst sterke sociale controle op de campus waar Mae werkt: als zij niet enthousiast meedoet aan de georganiseerde activiteiten, wordt zij hier sterk op bekritiseerd. Deze sociale controle is wat Foucault beoogde in een disciplinaire samenleving.

Maar de controle en het toezicht komen niet alleen van Mae's collega's. Het doel van het bedrijf is de openbaarheid van gegevens en het elimineren van privacy. Hoewel het panopticum dus niet ruimtelijk wordt verwezenlijkt (hoewel de gebouwen voornamelijk uit glas bestaan), helpt de technologie in de voorziening van een altijd toezien oog. Niet oog: ogen. Vanaf het moment dat iemand een SeeChange camera met zich meedraagt, zijn alle dagelijkse bezigheden van die persoon 24/7 zichtbaar voor alle volgers: iedereen kan op ieder moment 'zappen' naar zijn kanaal, alsof hij een tv-zender is. Afhankelijk van hoe populair jij en je zender zijn, ben je er dus van verzekerd dat er altijd iemand mee kijkt. Zelfs zij die niet de bewuste keuze maken om met een camera rond te lopen, worden constant gefilmd door de alom aanwezige camera's: er is geen ontsnappen aan. Dit gaat zo ver, dat dit positief ogende streven naar openbaarheid, uiteindelijk beklemmend moet gaan voelen. Opnieuw kan Foucault worden geciteerd, hoewel in een iets andere context: *“... Dat de macht zichtbaar maar ondoorzichtig moet zijn. Zichtbaar – onophoudelijk ziet de gedetineerde het silhouet voor zich van de hoge centrale toren van waaruit hij wordt bespied. Ondoorzichtig – de gedetineerde mag nooit weten of er daadwerkelijk naar hem gekeken wordt, maar moet ervan doordrongen zijn dat dit te allen tijde mogelijk is”*

(Foucault 2010, 278). De disciplinerende macht is zichtbaar, in de vorm van ieder ander menselijk wezen en hierdoor juist ook ondoorzichtig, omdat het zo wijdverspreid is: iedereen (d.w.z. iedere gebruiker van sociale media) draagt eraan bij.

Maar laten we het doen en laten van de gemeenschap in *The Circle* positief bekijken. Foucault stelde dat, om eerlijke strafrechtelijke processen mogelijk te maken “*een algemeen regime van de waarheid is vereist, waarin wetenschappelijke bewijsvoering van groot belang is (regel van de algemeen erkende waarheid)*” (zie pagina 6). Laten nu juist openbaarheid en eerlijkheid centraal staan bij de Circlers, zoals al blijkt uit de slogans die ze hanteren: “Secrets are Lies”, “Sharing is caring” en “Privacy is theft”. De constante nadruk op deze deugden, maakt dat er een prettige sfeer hangt op de werkvloer, waar niemand zich druk hoeft te maken over geheimen die in iedere andere samenleving wel zijn. Er is geen criminaliteit, allereerst omdat iedereen is ingesteld op samenleven, maar daarnaast omdat er geen ruimte voor is met al het toezicht dat er constant is.

Toch worden we in de roman al snel uit die illusie geholpen en verandert de utopie van een sociale, veilige samenleving in een dystopisch totalitair regime waar de openbaarheid en het gebrek aan privacy de scepter zwaaien, en doet terugdenken aan *1984*. Zoals gepast is in een disciplinerende samenleving, wordt iedere vorm van afwijkend gedrag direct opgemerkt. En hoewel hier geen straffen op staan, is het bestraft of aangesproken worden op een dagje uit je humeur zijn, geen prettige manier van leven. De vrijheid, waar toch zeker sprake van is in *The Circle*, neemt langzamerhand de vorm aan van dwang, als mensen zich verplicht gaan voelen een camera te dragen en er bovendien niet onderuit komen omdat deze overal aanwezig zijn. Op die manier wordt vrijheid toch slavernij.

4. Psychologie

4.1 Inleiding

De Foucaultiaanse analyse van toezicht houdt in dat gevangenen zich beter zullen gedragen als ze weten dat ze in de gaten worden gehouden. In 1984 blijkt dat dit voor het gemiddelde makke schaap inderdaad geldt, maar dat de kritische geest hieraan probeert te ontsnappen. In *The Circle* wordt openbaarheid gepredikt en lijkt het constante toezicht enige tijd positieve effecten te hebben, tot de tirannie van het alziend oog een gat brandt in die droom. Wat zegt de wetenschap, de psychologie over toezicht? Wat is het effect ervan op het gedrag van mensen?

4.2 Posters

De maatschappij bestaat uit individuen die sociaal gedrag vertonen ten opzichte van elkaar en een soort samenwerkingsovereenkomst hanteren. Evolutionair gezien is het vertonen van dergelijk gedrag jegens iedereen die niet je bloedverwant is, een onvoordelige zet: je draagt immers bij aan het overleven van individuen die je rivaal zijn, terwijl je hier niet direct iets voor terugkrijgt. Er zijn verscheidene modellen die hier een verklaring voor geven, waaronder reputatie modellen van o.a. Nowak & Sigmund (1998) en recenter van Panchanathan & Boyd (2003) en straf modellen van bijvoorbeeld Boyd, Gintis, & Bowles (2010). Kort gezegd loop je òf het risico niet geaccepteerd te worden door de groep, waardoor je niet mee komt in de samenleving (reputatiemodel), of je loopt het risico bestraft te worden voor je oncoöperatieve gedrag (strafmodel).

Cruciaal voor dit alles is echter de voorwaarde dat het gedrag dat je (niet) vertoont geobserveerd wordt, of kan worden. Hiermee komen we tot de vraag: Varieert het gedrag van een individu naargelang het wel of niet geobserveerd wordt of denkt te worden? Er zijn allerlei onderzoeken geweest waaruit inderdaad is gebleken dat de fysieke aanwezigheid van een ander, of alternatieve aanwijzingen die duiden op gezien worden, maakt dat mensen meer coöperatief gedrag vertonen (voor opsomming onderzoeken en aanverwante artikelen, zie Ernest-Jones, Nettle, & Bateson, 2010). Een voorbeeld van een dergelijk onderzoek is dat van Ernest et. al (2010) waarin zij onderzochten wat het effect was van poster met afbeeldingen van ogen op het sociale gedrag van mensen die aan deze posters werden

blootgesteld. Het ophangen van een poster met (menselijke) ogen in een zelfbedieningskantine van een universiteit vergrootte de kans (factor 3) dat men bij het verlaten van de ruimte het eigen afval en dienblad meenam (dit ten opzichte van een controle-poster waarop bloemen waren afgebeeld). Het al dan niet vermelden van een bijpassend bijschrift (ruim je spullen op o.i.d.), veranderde niets aan de resultaten, wat doet vermoeden dat enkel het afbeelden van ogen effect heeft (niet de erbij vermelde boodschap).

Zo blijkt dat enkel het wekken van de suggestie van een toezienend oog voldoende is om gedrag te veranderen. Het gevoel bekeken te worden is genoeg om je gedrag aan te passen. Hierin vinden we onderbouwing voor de grote posters waarop Big Brother staat afgebeeld, die door heel Londen zijn verspreid. Wel blijkt dat het toevoegen van de tekst “Big Brother is watching you” geen toegevoegde waarde heeft. Hoewel niet in de vorm van een oog, maar in de vorm van een toren, zoals Foucault die beschrijft als een zichtbare maar ondoorzichtige macht daadwerkelijk effect zal hebben op het gedrag van de mensen die onder dit ‘toezicht’ staan.

4.3 Anonimiteit

“ ... dat men niet uit vrije wil rechtvaardig is, maar slechts als het niet anders kan. Rechtvaardigheid wordt nu eenmaal niet als iets goeds op zichzelf beschouwd, want als iemand meent onrechtvaardig te kunnen handelen, zal [d] hij dat niet laten. Ieder mens is er immers vast van overtuigd dat vals spel voor hemzelf veel voordeliger is dan eerlijk spel ...” (Plato, Politeia 360c-d).

Plato bekijkt de relatie tussen anonimiteit en moreel handelen aan de hand van het verhaal over de ring van Gyges, die de drager onzichtbaar maakt. In dit voorbeeld wordt gesteld dat of je nu een goed of slecht persoon bent, je zodra je onzichtbaar bent en dus vrij van toezicht en straf, niet meer rechtvaardig zult handelen.

In een psychologisch experiment onderzoekt Terrence Burnham (2003) het effect van anonimiteit bij een ‘dictator-spel’. In dit spel is er steeds een duo dat onderling tien dollar moet verdelen, waarbij één de rol van ‘dictator’ speelt en het geld moet verdelen en de ander slechts ‘ontvanger’ is. Het spel werd uitgevoerd in de volgende drie varianten (er is bij alle varianten volledige anonimiteit tussen de experimentator en de proefpersonen):

Geen foto: Bij deze variant gaat het eraan toe zoals Plato met zijn onzichtbaarheidsring beschrijft. De dictator krijgt geld en mag dit verdelen zonder dat hij gezien wordt. Het geld dat hij aan zijn ‘partner’ wil geven, stopt hij in een ondoorzichtige envelop, waardoor alleen de dictator weet waar hij voor heeft gekozen. De dictator kent de identiteit van zijn partner niet.

Dictator foto: Opnieuw heeft de dictator volledige privacy om het geld te verdelen en in de envelop te stoppen. Het verschil is hier dat de ontvanger een foto meekrijgt in de envelop, waarop het gezicht van de dictator te zien is.

Ontvanger foto: In de laatste uitvoering krijgt de dictator een foto van de ontvanger, alvorens hij het geld verdeelt en in de envelop stopt.

Het doel van deze verschillende varianten is het manipuleren van anonimiteit en de perceptie ervan. Verschillende modellen voorspellen dat dictators meer geven als de ontvanger hun identiteit kent. Het omgekeerde geldt niet als de dictator de identiteit van de ontvanger kent: deze conditie zit in het experiment, omdat het de illusie wekt dat de dictator geen volledige privacy heeft.

De resultaten van dit onderzoek sluiten hier niet volledig bij aan: Het is inderdaad zo dat dictators in de geen-foto-conditie significant minder vaak het geld delen met de ontvanger, dan de dictators in de foto-conditie. Opmerkelijk is dat er *geen* verschil zit tussen de twee groepen met foto’s: het tonen van een foto van de ontvanger aan de dictator had hetzelfde effect als het tonen van de dictator aan de ontvanger. In 25% van de gevallen gaf de dictator de helft van zijn geld aan de ontvanger (voor (mogelijke) verklaringen hiervoor, zie Burnham, 2003). Hoewel dit percentage niet bijzonder groot is, blijkt uit de statistische analyses een significante afwijking van de geen-foto groep, waaruit kan worden geconcludeerd dat anonimiteit, of de perceptie daarvan, wel degelijk impact heeft op het morele gedrag van mensen.

4.4 Foucault en psychologie

Hoewel dit vanuit psychologisch oogpunt interessante bevindingen zijn, moet worden opgemerkt dat Foucault de psychologie niet ziet als een losstaande, objectieve wetenschap. Zij valt binnen, en is ondergeschikt aan de disciplinerende maatschappij: ze behelst een geïnstitutionaliseerde vorm van kennen die deel uit maakt van de samenleving. Als je de psychologie wilt bekijken, moet je dit volgens Foucault doen door haar te behandelen alsof je een andere cultuur onder de loep neemt. De psychologie behoort dus toe aan een bepaald soort cultuur die is geconstrueerd in de Westerse wereld in de 19^e eeuw, maar al veel langer

bestaat, denk bijvoorbeeld aan het biechten in het christendom. De psychologie stelt een vraag die in de filosofie al eeuwen bestaat, waarbij de mens zichzelf als vraagstuk oproept. De filosofie is de meest kenmerkende en algemene vorm van cultuur in de Westerse wereld. Ze is de spiegel waarin de Westerse cultuur altijd wordt weerspiegeld. In die zin is de filosofie geen type cultuur maar de meest algemene cultuur binnen onze cultuur.

Zo gezien zijn boven besproken onderzoeken onderdeel van wat Foucault al beschrijft: de resultaten komen voort uit een onderzoek vanuit de disciplinaire samenleving náár de mens in die samenleving. Desalniettemin was het interessant om te zien of dit onderzoek (of het nu objectief en op zichzelf staand is of niet) bewijs bood voor de door Foucault beschreven effecten van toezicht. Dat dit inderdaad het geval is, kan worden verklaard door te stellen dat dit onderzoek is gedaan vanuit de disciplinaire samenleving, waardoor geen andere resultaten behaald konden worden. Hoewel dit kan worden gezien als een circulaire gedachtegang, is het toch belangrijk om te zien wat er blijkt uit psychologisch onderzoek. Een andere mogelijkheid is dat mensen, onafhankelijk van de tijd of cultuur waarin zij leven, op dergelijke manieren reageren. In de conclusie zal deze vraag worden beantwoord.

5. Conclusie

Discipline, toezicht en straf van Michel Foucault is uiteenzetting over de ontwikkeling van straffen door de eeuwen heen, beginnend bij lijfstraffen en eindigend in de nu alles dekkende gevangenisstraf. Hierbij komt hij tot een omschrijving van een disciplinerende samenleving en de rol die toezicht hierbij heeft. Deze beschrijving is in verband gebracht met twee romans, *1984* van George Orwell en *The Circle* van Dave Eggers, waarbij is gekeken naar de vraag wat het effect van toezicht is op menselijk gedrag.

The Circle lijkt hier in eerste instantie de meest positieve blik op te werpen, maar roept al snel de indruk op van een gevangenis met vrijwillige opsluiting. In beide romans is te zien dat zodra mensen de kans krijgen zich terug te trekken en zich weten te onttrekken aan de alom aanwezige blik van hetzij hun medeburgers, hetzij moderne technologie, alsof zij Plato's ring van Gyges aan hun vinger staken, zij dit doen en hun gedrag verandert. Mijns inziens komt dit overeen met Foucaults voorschrift voor toezicht op gevangenen: zodra dit toezicht er niet is, zullen zij zich misdragen. Door de indruk te wekken dat dit er altijd is, bijvoorbeeld in de vorm van een panopticum, houd je hen in het gareel. Ook in de psychologie is gebleken dat als je je bewust bent van de ander, je je altruïstischer opstelt: je verdeelt de buit eerlijk en ruimt je troep op.

Volgens Foucault leven we al enige tijd in een disciplinaire samenleving waarbij we voortdurend onder toezicht staan. De beschreven romans zijn dan geen werken van fictie, maar een dramatisering van de werkelijkheid. De vraag is of wij inderdaad in een dergelijke werkelijkheid leven. Maar daarmee ook gelijk of wij die vraag, vanuit onze huidige positie, überhaupt kunnen beantwoorden.

De disciplinaire samenleving is, mijns inziens, een feit. We leven in een maatschappij waarin men elkaar in de gaten houdt, vanuit veiligheidsoverwegingen, nieuwsgierigheid maar voor een deel ook narcisme. We leren elkaar en dressereren elkaar: mensen zijn constant bezig met regeltjes en of de ander zich hieraan houdt. Je kunt zeggen dat dit deel is van onze biologie: het betrappen en bestraffen van 'freeloaders' is bevorderlijk voor het eigen overleven. In die zin is ons instinct om te letten op anderen niet meer dan biologische aanleg. Maar de laatste jaren is dit enorm gecultiveerd en heeft het in de gaten houden van de ander veel meer onderliggende redenen. We stellen zelf allerlei regels op en zijn erop gebrand dat iedereen deze naleeft. Mensen die dit niet doen, worden hierop aangesproken en in sommige

gevallen bestraft. De regels en wetten die we elkaar opleggen en de obsessieve manier waarop we elkaar (om allerlei redenen) in de gaten houden, laat blijken dat we leven in een disciplinaire maatschappij.

De rol van de psychologie in deze samenleving is lastig aan te duiden: is zij een objectieve wetenschap die hier los van staat, of kan de psychologie slechts vanuit de maatschappij naar de mens kijken. Hoewel de psychologie, zoals iedere wetenschap, dit eerste poogt, lijkt het tweede aannemelijker: er wordt immers vanuit de mens naar de mensheid gekeken. Omdat deze mens onderhevig is aan de disciplinaire samenleving is ook de psychologie hieraan onderworpen. Dat zij hieraan onderworpen is, betekent echter niet dat een kritische houding is uitgesloten. Echter omdat de psychologie menselijk gedrag onderzoekt en hierover rapporteert, is het niet uitgesloten dat zij bijdraagt aan de versterking van de disciplinaire samenleving.

Toezicht is een mechanisme wat op allerlei vlakken voor allerlei doeleinden gebruikt kan worden. In 1984 is het een middel van oppressie, in *The Circle* een middel tot het einddoel van transparantie, bij Foucault een machtsmechanisme. De doeleinden zijn uiteenlopend, en zo ook de gevolgen. Op maatschappelijk niveau zijn deze misschien louter positief, op individueel niveau ligt dit anders. Hoewel op de afwijkende, egoïstische burger een zekere vorm van toezicht een positief effect heeft, kan in het algemeen de conclusie worden getrokken dat de constante blik van de ander (knipoog naar Sartre) ons geen goed doet. We hebben een ruimte nodig waarin we onze make-up kunnen verwijderen, onze maskers af kunnen nemen en ons imperfecte zelf kunnen zijn. In de vierentwintiguurs samenleving waarin wij leven moet de camera af en toe uit, om te voorkomen dat we in een onzichtbare gevangenis van toezicht terecht komen.

Bronvermelding

Burnham, T. C. (2003). Engineering altruism: A theoretical and experimental investigation of anonymity and gift giving. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 50(1), 133-144.

Eggers, D. (2014). *The circle*. London: Penguin Books.

Ernest-Jones, M., Nettle, D., & Bateson, M. (2011). Effects of eye images on everyday cooperative behavior: a field experiment. *Evolution and Human Behavior*, 32(3), 172-178.

Foucault, M. (2010). *Discipline, toezicht en straf: de geboorte van de gevangenis*. Groningen: Historische Uitgeverij.

Orwell, G. (2008). *Nineteen Eighty-Four*. London: Penguin Books.

Plato (2003). *Politeia*. Verkregen van www.arsfloreat.nl